

Historien fremstilt i bilder

Reproduksjonslitografier

Lærerveiledningshefte

NORD
NORSK
KUNST
MUSEUM

INNHOOLD:

FORORD	s.3
HISTORIEMALERIET	s.4
DE HISTORISKE HENDELSENE PRESENTERT I REPRODUKSJONSLITOGRAFIENE	s.6
DE HISTORISKE HENDELSENE PRESENTERT I 2 MINIPLAKATER	s.11
TEKNIKK (REPRODUKSJONSLITOGRAFI)	s.15
KUNSTNERNE BAK ORIGINALMALERIENE	s.17
FORSLAG TIL UNDERVISNINGSOPPLEGG	s.18
LITTERATUR	s.20

FORORD

Gjennom flere vandretstillinger med forskjellige tema formidler Nordnorsk Kunstmuseum kunst til barn og unge i skolene i Nord-Norge. Mange skoler ligger langt fra byer og steder der man kan se originalkunst, og vandretstillingene blir en måte å nå ut til disse skolene.

Historien fremstilt i bilder er en kunstkoffert som inneholder bilder som viser historiske motiv fra middelalderen. Kunstkofferten består av fire reproduksjonslitografier (datert fra 1860 – 1900) – og to miniplakater. Skoleutstillingen viser via fire litografier de følgende historiske hendelsene: *Olav Tryggvasons omvendelse, Olav den hellige hos Dalegudbrand på Hundorp, Slaget ved Stamford Bridge og Svartedøden*. Via to miniplakater vises også 2 andre viktige hendelser; *Slaget ved Stiklestad og Birkebeinerne fører den unge Håkon Håkonsson til Trondheim*. Dette er spennende motiver fra middelalderen, og som dermed er et fint utgangspunkt for å snakke med elevene om denne perioden i norsk historie. Det historiske innholdet gjør at den kan brukes tverrfaglig sammen med for eksempel historiefaget og RLE faget. Vandretstilling er ment å kunne brukes på alle klassetrinn, men passer best på mellomskole- og ungdomsskoletrinnet.

I dette heftet får læreren en kort presentasjon av historiemaleriet som tradisjon, de historiske hendelsene presentert i bildene, kunstnerne bak originalmaleriene, teknikken (reproduksjonslitografi) og forslag til hvordan man kan bruke utstillingen i undervisningen.

Tromsø, november 2014

Kristin Løvås

Museumslektor

HISTORIEMALERIET

Historiemaleri i Norge

I tidligere tider ble historiemaleriet regnet som den ypperste kategori innen malerkunsten, og det beholdt sin posisjon ved europeiske akademier til langt inn på 1800-tallet. Historiemaleriet kunne hente motiv fra historien eller mytologien – især den klassiske – eller bibelhistorien.

I Norge kom historiemaleriet aldri til å spille noen dominerende rolle. Da et nasjonalt maleri ble utviklet tidlig på 1800-tallet, var det landskap, og til en viss grad folkelivsskildringer, som ble dominerende. Det fantes imidlertid noen tilløp til et historiemaleri fra begynnelsen av 1800-tallet. Det utviklet seg et krav om at historiemalerier skulle hente sine emner fra den nasjonale historie for å fremme folkets bevissthet om sin egen fortid og identitet. For norske historiemalere betød dette hovedsakelig motiver fra viking- og saga tiden, som var anerkjent som Norges storhetstid. Som eksempler på historiemaleri fra begynnelsen av 1800-tallet må Adolph Tidemand nevnes. Han skulle opprinnelig bli historiemaler og fremstilte i 1830- og 40-årene noen scener fra nordisk historie. Han besluttet seg så til å gi opp dette for i stedet å male folkelivsskildringer, og ble mest kjent for disse motivene. Den første norske kunstneren som spesialiserte seg som historiemaler, var Peter Nicolai Arbo (1831 – 1892). Han oppnådde en viss suksess med storslagne scener fra norrøn mytologi, som for eksempel *Valkyrjen* (1869) og *Åsgårdsreien* (1868 og 1872). Omtrent samtidig med Arbo gjorde Knud Bergslien (1827 – 1908) seg bemerket med det velkjente Birkebeiner-bildet (1869), et motiv som i dag kanskje er det mest kjente historiemaleriet for mange skoleelever.

I 1870-årene studerte en rekke norske kunstnere av den yngre generasjon i München. Ved akademiet der dyrket man et moderne og realistisk historiemaleri. Flere av de norske München malerne forsøkte seg på historiske eller mytologiske fremstillinger, og for første gang så det ut til at det skulle utvikle seg en norsk skole innen historiemaleri. De mest kjente eksemplene er vel Eilif Peterssens *Christian II undertegnet dødsdommen over Torben Oxe* og Oscar Wergelands fremstilling av Grunnlovsforsamlingen i maleriet *Eidsvold 1814*. Noen av kunstnerne, deriblant Otto Sinding og Wergeland, fremstilte også en del motiver fra sagatiden. Typisk for tidens historiemaleri er hvordan kunstnerne omhyggelig har forsøkt å rekonstruere disse scenene, for å gjøre historiske fremstillinger så realistiske som mulig. Etter hvert kom de fleste av München malerne til å vende seg mot andre oppgaver.

En av grunnene til at historiemaleriet ikke fikk riktig fotfeste i norsk kunst, var nok mangelen på store, offentlige oppdrag på 1800-tallet. Imidlertid ble det utlyst to konkurranser for bilder med historiske motiver: I 1882 ønsket man fremstillinger av "Slaget ved Svolder" i forbindelse med en gave til det norsk-svenske kongepar. Denne konkurransen ble vunnet av Otto Sinding. Ti år senere utlyste man en konkurranse for et maleri av "Leiv Erikson oppdaget Amerika", som skulle sendes til Verdensutstillingen i Chicago i 1893. Christian Krohg vant, ved å løse oppgaven med grep fra det moderne marinemaleri.

I 1899 kom den store, illustrerte utgaven av Snorres Kongesagaer ut. To av de ledende kunstnerne i dette arbeidet var Erik Werenskiold og Gerhard Munthe. Werenskiold var på mange måter prosjektets kunstneriske leder. Han fikk med den unge Halfdan Egedius (1877 – 1899), som tegnet en rekke illustrasjoner til blant annet Olav Tryggvasons saga og Olav den Helliges saga. Disse kunstneres Snorre-illustrasjoner representerer antagelig de mest kjente historiske fremstillinger i norsk billedkunst.

Historiefremstillinger i dag

Historiemaleriet hadde sin parallell i den historiske roman, som i Norge nådde sitt høydepunkt med Sigrid Undsets middelalderfortellinger. At genren har beholdt sin popularitet til dags dato, ser vi av svenske Jan Guillous romaner fra korstogstiden. Storslagne historiske filmer har også kommet fra Hollywood opp igjennom tidene, hvor man har benyttet seg av de samme grepene som det tradisjonelle historiemaleriet. I de seneste årene har man sett en oppblomstring med filmer som *Gladiatoren*, *Troja*, *Arn – Tempelridderen* og *King Arthur*. Fra nyere historiske hendelser, finner vi filmer som for eksempel *Titanic*. Innunder fantasi-genren ser vi også at filmene tar opp historiske elementer, som i filmene *Ringenes Herre*, hvor mye av detaljene og scenografien skal minne om middelalderens klesdrakter og husbygninger. Også moderne billedmedia som tegneserier og reklamedesign tar opp historiske motiver. Nyere tegneserier – særlig europeiske, men også norske, fremstiller hendelser fra sagatid og middelalder, ofte svært realistisk behandlet.

Fortiden interesserer og inspirerer oss stadig. Som Sigrid Undset uttrykte det: «Ti sed og skikk forandres meget, alt som tiderne lider og menneskenes tro forandres og de tænker annerledes om mange ting. Men menneskenes hjerter forandres aldeles intet i alle dage.»

DE HISTORISKE HENDELSENE PRESENTERT I REPRODUKSJONSLITOGRAFIENE

Olav Tryggvasons omvendelse, 1860

(etter maleri av Peter Nicolai Arbo)

Olav Tryggvason regjerte i Norge i perioden 995–1000, og var sentral i kristningen av Norge. Han bygget blant annet Norges eldste kirke på Moster i 995. Kongesagaene framhever særlig kongenes betydning for innføringen av kristendommen, og da gjerne med våpenmakt. Det er uvisst i hvilket omfang det var nødvendig. I mange tilfeller kan kristningen ha vært et virkemiddel mot politiske motstandere.

Olav Tryggvasson var født som kongssønn og av høvding-ætt. I sine ungdomsår reiste han til utlandet som høvding, og levde i Viking flere år. Snorres kongesagaer forteller at i England (Cornwall) fikk Olav høre om en dyktig kristen med profetisk nådegave. Olav oppsøkte profeten og spurte om han kunne forutsi hvordan det ville gå med ham. Han svarte med en hellig profeti:

«Du skal bli en stor konge og utrette store ting. Du skal omvende mange mennesker til troen og dåpen, og med dette skal du hjelpe både deg sjøl og mange andre. Og for at du ikke skal tvile på det svaret mitt, så skal du ta dette til merke : Når du kommer til skipene dine, skal du møte svik og flokker mot deg, og det skal bli kamp, og du kommer til å miste noen folk; sjøl skal du bli såret og holde på å dø av såret, du skal bli båret på skjold om bord i skipet. Men av dette såret skal du bli bra igjen innen sju dager, og like etter skal du la deg døpe».

Det gikk som profeten hadde forutsagt. Da Olav vendte tilbake, ble mennene hans overfalt av irske røvere. Olav ble selv såret, men etter 7 dager ble han frisk. Etter dette ble Olav så nysgjerrig at han vendte tilbake til den kristne profeten, og ble da døpt av ham og lærte om Gud og kristendommen.

Det er denne hendelsen motivet er basert på, og vi ser Olav står i brynje og vikinghjelm, og skipet skimtes i bakgrunnen. Her får Olav høre sitt hellige profeti av den gamle, som holder et bønnekjede i den ene hånden, og reiser den andre hånden opp i været for å understreke det han forteller.

Olav den hellige hos Dalegudbrand på Hundorp

(etter maleri av Peter Nicolai Arbo)

Dette motivet er hentet fra Olav den helliges saga, og viser en scene som var sentral i kristningen av Norge. På tinget på Hundorp i Gudbrandsdalen møtte kong Olav Haraldsson en flokk hedenske bønder. De var anført av den gjenstridige høvdingen, Dale-Gudbrand. Bøndene brakte med seg et gudebilde av Tor, men med kløkt greide kongen å omvende bøndene. I Snorres kongesagaer heter det:

«Kongen sa til Kolbein: Om det skulle hende at de kommer til å se bort fra guden sin mens jeg taler, så slå til ham så hardt du kan med lurken. Så sto kongen opp og sa: Du har sagt mangt og mye til oss nå på morgenen. Du synes det er underlig at du ikke kan se guden vår, men nå venter vi at han snart kommer til oss. (...) Se opp nå, og se mot øst, der kommer vår gud med stort lys! Da rant sola, og alle bøndene så på sola. I det samme slo Kolbein til guden deres slik at den gikk helt i stykker, og der løp det ut mus så store som katter, og øgler og ormer. Bøndene ble så redde at de rømte.

Det er dette motivet vi ser i bilde til Arbo. I bakgrunnen ser vi det knuste gudebildet av Tor. Etter dette lot bøndene seg omvende. Snorre forteller:

«Da sto Gudebrand opp og sa: Vi har lidd stor skade på guden vår. Men ettersom han likevel ikke kunne hjelpe oss, så vil vi nå tro på den guden du tror på. Også tok de kristen tro alle sammen.

Både Tidemand og Arbo har vist dette motivet i skisser og malerier.

Slaget ved Stamford Bridge, 1066

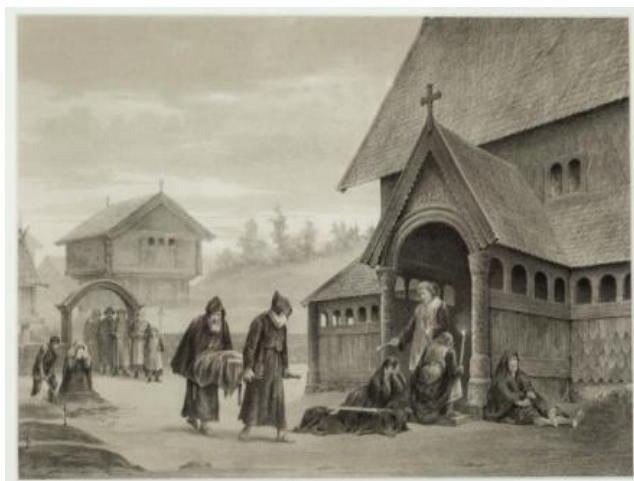
(etter maleri av Peter Nicolai Arbo)

Bakgrunnen for slaget ved Stamford, var at Harald Hardråde ønsket å ta over den engelske tronen da denne ble ledig. Slaget ved Stamford Bridge fant sted ved landsbyen Stamford Bridge (Yorkshire) i England i 1066. Slaget sto mellom en engelsk (angelsaksisk) hær ledet av kong Harold Godwinson og en invasjonshær under ledelse av kong Harald Hardråde og den engelske kongens bror Toste Godwinson. Slaget endte med at Hardråde ble drept, sammen med store deler av den norske styrken. Kong Haralds seier var imidlertid kortvarig, mindre enn tre uker senere ble han beseiret og drept av normannerne (fra Normandie) i slaget ved Hastings. Slaget ved Stamford Bridge har tradisjonelt vært regnet som en markering på vikingtidens ende og begynnelsen av middelalderen. Harald Hardråde var Norges siste vikingkonge. Kongene i tiden etter Hardråde var kristne, og førte en annen type politikk med mindre fokus på erobringstokter som Hardråde var beryktet for.

Som halvbroren til Olav den Hellige var Harald Hardråde en av de få i Olavs hær som overlevde slaget på Stiklestad i 1030. Da var Harald 15 år. Han kom seg over til Sverige og videre over Gardarike til Bysants. I løpet av de sju årene han tilbragte i Bysants gjorde han karriere som krigsfører, og ble tilslutt utnevnt til øverstkommanderende for *væringene* (en avdeling i den bysantiske keiserens hær, bestående av skandinaviske leiesoldater). I følge sagaene deltok Harald Hardråde i flere store militære aksjoner, blant annet i middelhavslandene.

Sagaene forteller at etter mange år i utlandet fikk Harald vite om sin nevø Magnus Olavsson, som var utnevnt til konge i Norge. Harald mente han selv hadde krav på kongeverdigheten og dro hjem. Vel hjemme i Norge brukte han både sine militære kunnskaper og sin tilkjempede rikdommer fra Bysants og utlandet til å kjøpe seg støtte, og greide derfor å erobre tronen. 16 år etter Slaget på Stiklestad ble Hardråde selv Norges konge. Han beholdt kongetittelen frem til slaget ved Stamford Bridge i 1066.

Svartedøden

(etter maleri av Peter Nicolai Arbo)

Bildet handler om svartedøden, også kaldt pesten, og viser hvordan det kan ha vært i Norge under denne perioden. Pesten regnes som en av de verste pandemiene i historien, og var en pestepidemi som herjet i Asia og Europa på midten av 1300-tallet. Den mest utbredte teorien er at det var en byllepest som forårsaket blodstyrtninger og sterke smerter. Meget få overlevde sykdommen, og døden inntrådte som regel i løpet av 3-5 dager. Svartedøden fikk sitt navn etter fargen sykdommen etterlot på kroppen til ofrene. Det var en gnagersykdom som smittet via lopper. Når gnagerne døde gikk loppene over på menneskene. I Sør-Russland er denne typen pest fremdeles ikke utryddet, og man antar at rundt 2000 mennesker smittes hvert år. Endrede klimatiske forhold, større motstandsdyktighet og økt kunnskap er faktorer som gjør at dødeligheten i dag er langt mindre.

Pesten regnes for å være den største epidemien som noensinne har rammet Europa. Historiske kilder med nøyaktige tellinger av dødsopfre fra denne typen epidemier foreligger sjelden, men nyere forskning antyder at svartedødens ofre må ha vært langt flere enn tidligere antatt. Det antas nå at 60 prosent av Europas befolkningen døde, det vil si 50 av i alt 80 millioner av kontinentets innbyggere. I alt skal 75 millioner mennesker ha dødd som følge av sykdommen.

Det har vært antatt at svartedøden oppstod i Kina i 1343 og fulgte karavaneveiene vestover. Nyere forskning antyder imidlertid at pesten hadde sitt utspring i mongolkhanatet i Den Gylne Horde i 1346. Den kom til Sør-Europa i 1348, og spredte seg videre til Nord-Europa og England, og herfra videre til Norge. Når det gjelder spredningen i Norge, har den tradisjonelle oppfatningen vært at svartedøden kom med skip fra England til Bergen sommeren 1349. En annen teori er at pesten hadde kommet til Oslo allerede høsten 1348. Vinterkulden stoppet dette utbruddet, og satte fart igjen våren 1349. Det

mest sannsynlige er at svartedøden kom fra flere steder, og at den spredte seg raskt over hele landet. Tallrike gårder ble lagt øde, og i Norge skal rundt 60 prosent av befolkningen blitt ofre for pesten. Man regner med at det tok 150 år før folketallet nådde sin gamle høyde.

Det er fortsatt mye forskning på smitteårsaken til svartedøden, da dette er kunnskap som kan benyttes i kampen på dagens og fremtidens epidemier. Det hevdes blant annet at svartedøden ikke var en byllepest, men et ebola-liknende virus.

Om Arbos motiv

Motivet viser en stavkirke fra middelalderkirke i høyre del av bildet. I svalgangen utenfor kirkebygningen står en prest foran et lik som er båret frem for han. Presten stenker den døde med vievann og leser begravelseritualen. Ved siden av den døde sitter en slektning svært fortvilet. Samtidig ser vi flere døde personer som blir brakt frem for presten; blant annet bærer to gråbrødre-munker på et lik. Den fremste munken har bundet et klede for munnen for å beskytte seg mot lukt og smitte. Svartedøden tvang frem alternative måter å begrave de døde på, både med hensyn til hvordan og hvor begravelseritualene ble gjennomført. Svartedøden spredte seg fort på grunn av generell dårlig hygiene, og tradisjonen med å kysse, vaske og være nær de som var døende. Disse omstendighetene kan ha påvirket smitteutbredelsen i middelalderen.

Flere ting skjer parallelt i dette bildet: En mann er på vei inn i kirken med et stearinlys som han vil ofre til kirken, en skikk som er vanlig for den katolske kirke. En annen person sitter utenfor kirken, lent opp mot veggen, og holder en bønnesnor i hånden. Vedkommende sitter fortvilt og ber med sin bønnesnor, og har trolig oppsøkt kirken i håp om å bli skånet fra svartedøden og dens dødelige utfall. I middelalderen var man svært overtroisk. Man trodde svartedøden var djevelens verk og en straff fra Gud, og derfor søkte man ly og beskyttelse i kirkene, for på den måten å bli beskyttet mot de onde åndene og den fryktede sykdommen.

I bakgrunnen sørger en kvinne over en av sine nærmeste som nettopp er begravd. Et nytt følge kommer inn porten til kirkeområdet, og viser det alvorlige omfanget rundt svartedøden.

DE HISTORISKE HENDELSENE PRESENTERT I 2 MINIPLAKATER

Olav den helliges fall under Slaget ved Stiklestad, 1860

(etter maleri av Peter Nicolai Arbo)

I vandreutstillingen viser vi en reproduksjon av maleriet «Olav den helliges fall under Slaget på Stiklestad» fra 1860, som miniplakat.

Slaget ved Stiklestad

Her ser vi øyeblikket da kong Olav Haraldsson blir stukket og drept av Tore Hund, under Slaget på Stiklestad. Slaget på Stiklestad er et av norgeshistoriens mest kjente slag. Det fant sted på Stiklestad i Trøndelag (i dag Verdal kommune) 29. juli 1030. Den norske kongen Olav II Haraldsson (konge 1015-28) var kommet på kant med mange av de som tidligere hadde støttet ham; stormennene, bøndene og sin egen familie. Dette hadde blant annet sin bakgrunn i hans nådeløse konfiskasjonspolitik og resolute framferd ved kristningen av landet. Stormennene søkte tilflukt hos Knud den store i England, og da han i 1028 kom til landet med en flåte på 50 skip og ble hyllet på Øretinget som norsk konge, rømte Olav til Sverige og deretter til Gardarike.

Etter at Håkon Eiriksson (kong Knuds jarl i Norge) druknet i 1029, øynet Olav Haraldsson på nytt muligheten til å komme tilbake som konge i Norge. På sin ferd tilbake til Norge samlet han en hær bestående av svenske, islandske og norske følgesmenn og krigere. Olav kom inn over Verdalen i Trøndelag og møtte ved Stiklestad en bondehær som ifølge Snorre bestod av mer enn 14 000 mann, under ledelse av kjente høvdinger og stormenn som Kalv Arnesson,

Hårek fra Tjøtta og Tore Hund. Olavs hær skulle i henhold til samme kilde bestå av ca. 3600 mann.

Bondehæren gikk som en kunne vente, seirende ut av slaget. I følge Snorre ble Olav drept av tre sår: Han ble først hugget i låret, hvorved han kastet fra seg sverdet. Deretter skal Tore Hund ha stukket spydet i magen på ham, før han til slutt fikk et hogg i halsen på venstre side. Det ble hans bane. En kirke ble reist på stedet hvor Olav falt – Stiklestad kirke. I følge tradisjonen skal Olav ha støttet seg mot en stein da døden inntraff. Denne steinen skal ifølge sagnet ha blitt murt inn i alteret på Stiklestad kirke. Olavssteinen var et pilegrimsmål i middelalderen, og det ble sagt at den formidlet en guddommelig og helbredende kraft. Det er omstridt om den steinen som befinner seg bak alteret i kirken i dag er den opprinnelige steinen.

Liket av Olav ble kort etter slaget ført til Nidaros. På grunn av de undere som angivelig skjedde etter hans død (blant annet fortsatte hår og negler å vokse på Olav etter døden) ble Olav Haraldsson erklært som helgen, og bærer for ettertiden betegnelsen Sankt Olav, St. Olav eller Olav den Hellige. Slaget på Stiklestad og Olavs fall representerer innføringen av kristendommen i Norge.

Tore Hund – høvdingen fra Bjarkøy

Tore Hund var en norsk høvding ifra Bjarkøy (like ved Harstad), og var en viktig person i dramaet på Stiklestad. Det kan derfor være spennende for elevene å høre litt mer om han! Tore Hund bodde på Bjarkøy i Troms, som var et sentrum for finnehandelen, og drog selv på handels- og vikingferd til Bjarmeland (gammelnordisk navn på område ved Kvitsjøen). Tore Hund ble ifølge sagaene Olav Haraldssons lendmann, men senere ble forholdet mellom dem fiendtlig, særlig etter at kongen hadde latt hans brorsønn Asbjørn Selsbane drepe, og Tore Hund søkte til Knud den store i England. I slaget på Stiklestad 1030 var han en av lederne for bondehæren og tok blodhevn over kongen med det samme spyd som hadde voldt brorsønnens bane. Men etter at Olav var «dømt hellig», drog Tore Hund på pilegrimsferd.

Birkebeinerne fører den unge Håkon Håkonsson til Trondheim, 1869

(etter maleri av Knud Bergslien)

I vandreutstillingen viser vi en reproduksjon av Knud Bergsliens ikoniske maleri «Birkebeinerne» fra 1869, som miniplakat. Motivet viser en dramatisk hendelse som skjer under borgerkrigstiden (også kaldt innbyrdeskrigene) i Norge, hvor birkebeinerne Torstein Skevla og Skjervald Skrukka flykter fra baglerne med den vesle Håkon Håkonsson, kongssønnen, til birkebeinerenes «hovedstad» Nidaros vinteren 1205-1206.

Bakgrunnsteppet for motivet i bildet, er borgerkrigstiden (1130 – 1240) i Norge. I det første tiåret av borgerkrigen skiftet alliansene og var sentrert rundt en konge eller tronpretendenter, men mot slutten av 1100-tallet hadde to krigførende partier utkrystallisert seg, kjent som henholdsvis *birkebeinerne* og *baglerne*. Birkebeiner var opprinnelig et spottenavn på en opprørsgruppe, og navnet hadde de fått fordi de hadde så dårlig stell med fottøyet sitt, fattige og forkomne som de var, at de surret bjørkenever rundt føttene for å holde varmen. I 1174 sluttet gruppen seg til Øystein Møyla, men i 1177 led de nederlag på Re ved Tønsberg. Etter at Møyla var drept, flyktet de overlevende til Värmland. Her tok de Sverre Sigurdsson til fører, senere konge i Norge fra 1177 – 1202. Sverre bygde opp birkebeinerne til en slagkraftig hær, bl.a. med støtte fra svensker og trøndere, som snart viste seg å være fullstendig overlegen det alminnelige forsvaret i landet. Med kong Sverre kom birkebeinerne til makten i 1177, men fikk ikke full kontroll før valget av Sverres sønnesønn Håkon Håkonsson i 1217.

Baglerflokken ble organisert 1196 og ledet av biskop Nikolas i Oslo, sammen med erkebiskop Eirik av Nidaros, som bodde landflyktig i Danmark. Baglernes makt kom bl.a. av at de samlet en rekke av Sverres lokale motstandere, særlig vikværingene, og de førte dessuten i Norge universalkirkens strid mot det sterke nasjonalkongedømmet, og de gikk inn for kirkens økonomiske interesser. Kampen mellom baglerne og birkebeinerne fortsatte også etter Sverres død i 1202, og baglerne underkastet seg helt birkebeinerne først når Håkon Håkonsson ble konge i 1217. Birkebeinerne satt med makten til 1319.

Motivet fra vandreutstillingen viser den lille Håkon Håkonsson, som blir brakt i trygghet til Nidaros. Ferden skjer vinteren 1205-1206, og det var Torstein Skevla og Skjervald Skrukka (de to beste birkebeinerne på ski, ifølge sagaen) som fikk oppdraget å redde den to år gamle Håkon Håkonsson fra baglerne som hadde kontroll over området der han ble født. Kongsbarnet ble født under borgerkrigen, som sønn av Håkon Sverresson. Dermed var Kong Sverre guttens bestefar. Og baglerne automatisk hans fiender. Derfor ble guttens eksistens helt fra fødselen av forsøkt holdt skjult. Barnets mor var Inga fra Varteig. Da hun fødte guttungen på en gård i Østfold, trolig i mars- april 1204, var faren til barnet allerede død. Og barnet befant seg for nær fienden; biskop Nikolas Arnesson og en hær av baglere som holdt til i Viken (Oslofjorden). Det gjaldt å få kongsemnet til tryggere trakter, til Nidaros. Det var bakgrunnen for den dramatiske og legendariske reisen fra Sør-Norge og til Nidaros. Ferden startet i Oslo-området og gikk først til Hamar og deretter Lillehammer, og tilslutt over fjellet der reisen endte i trygghet i Nidaros. Elleve år senere ble den 13 år gamle Håkon Håkonsson konge, fra 1217 til 1263. Han regjerte lenger enn noen annen konge før ham og over det største norgesrike landet har vært noensinne.

I moderne tid avholdes det hvert år både sykkelrittet *Birkebeinerrittet* (kaldt *Birken*) fra Rena i Østerdalen til Håkons hall, Lillehammer, og skirennnet *Birkebeinerrennet* (fra Birkebeiner Skistadion i Lillehammer til Håkons Hall, Lillehammer), til minne om ferden i 1206. Deltakerne i sykkelrittet må bære en sekk på minimum 3,5 kg gjennom hele Birken, noe som symbolsk skal tilsvare vekten til den lille kongssønnen som birkebeinerne brakte i sikkerhet.

TEKNIKKEN (REPRODUKSJONSLITOGRAFIER)

Grafiske teknikker

Det fins fire hovedtyper av grafikk, som blir klassifisert etter måten trykkfargen blir overført til papiret.

Vi har to typer der man utnytter høydeforskjeller i trykkeplaten, nemlig *høytrykk* og *dyptrykk*. I høytrykk blir fargen påført papiret fra de opphøyde partiene, mens det i dyptrykk er i riss i trykkeplaten at fargen sitter igjen og blir overført til papiret. Eksempel på høytrykkteknikker er tresnitt og linoleumstrykk, mens dyptrykkteknikker er slike som kobberstikk, koldnål og streketsning.

Av *plantrykk*-teknikker er litografi den mest vanlige. Her tegner man rett på trykkeplaten og drar nytte av det fenomenet at fett frastøter vann. Selve trykketeknikken går ut på at man bruker en litografisk stein. Ved denne metoden tegnes det først med en fet stift eller fettholdig tusj på steinens overflate. Deretter fuktes steinen med en våt svamp. Vannet støtes bort fra de fete partiene, resten av overflaten blir våt. På den våte steinen vales fettholdig trykkfarge over platen, og da fett og vann ikke blandes, vil trykkfargen feste seg til de fete partiene, men ikke til de våte. Deretter presser man et papirark mot overflaten, og man får da et speilvendt avtrykk.

I den siste trykketeknikken, *stensiltrykk*, benyttes ikke trykkeplater, men fargene blir påført gjennom åpninger i en duk, slik som i silketrykk. Trykket blir dermed rettvendt, mens de andre teknikkene blir alltid bildet på papiret speilvendt sett i forhold til trykkeplaten.

Grafikkens opprinnelse

Grafikk har oppstått av behovet for å mangfoldiggjøre og spre bilder og tekst. De eldste grafiske arbeidene stammer fra Kina; her er det bevart tekstiltrykk fra det kinesiske Sui-dynastiet fra før år 220 e.Kr, med trykkstempler av stein. Siden fant man opp papir og tok i bruk trykkstokker av tre. Den eldste kjente blokkboka ble trykt i år 868, de såkalte Diamant Sutra. De består av sju ark limt sammen til en rull som er 5 m lang, og er oppbevart i British

Museum. De eldste bevarte japanske tresnittene er fra ca. år 1000, men man regner med at teknikken går noen hundre år lenger tilbake.

I Europa vokste tresnittkunsten frem av teknikken med å trykke mønster på tøy ved hjelp av stempler. Men teknikken ble ikke alminnelig før papiret i løpet av 1300-tallet ble forholdsvis lett tilgjengelig. De eldste grafiske bladene regner man med ble laget i Syd-Tyskland et sted mot slutten av 1300-årene og var enkle religiøse bilder. Mot slutten av middelalderen økte etterspørselen etter slike bilder ved de sentrale klostrene og i de fremvoksende byene. Dermed fikk man behov for en mer rasjonell og rimelig fremstillingsprosess enn den tidkrevende håndkopieringen. De eldste grafiske blad fungerte som magiske og religiøse andaktsbilder, hvor fremstillingens billedmessige kvaliteter, det være seg beskrivende eller kunstneriske, var av underordnet betydning. De grafiske bladene fungerte som minneblader over helgener og flygeblader med enkel tekst.

Tresnittet er nok noe eldre enn kobberstikket, og begge disse er noe eldre enn streketsning. Utøverne var til å begynne med anonyme. I begynnelsen av 1500-årene var tresnitt-, kobberstikk- og etseteknikk i bruk i flere land, og vi kjenner til en rekke grafikere. Både tresnitt og kobberstikk hadde på 1400- og 1500-tallet sin største utbredelse i Tyskland, senere også i Italia. Blant de største kobberstikkere i Tyskland var Albrecht Dürer, og i Italia Andrea Mantegna. Kobberstikket ble mer og mer brukt innen bokkunsten, og ikke minst til gjengivelse av malerier. På 1600-tallet skapte Rubens et helt verksted av kobberstikkere til spredning av sine komposisjoner. I løpet av 1600-tallet kom etsningen i vanlig bruk, men utover på 1700-tallet var fortsatt kobberstikket dominerende, ofte i kombinasjon med etsning. Fremfor alt var det reproduksjonsgrafikk som ble laget, og en av de store grafiske kunstnerne rundt 1800 var Francisco Goya, som var en av de store kunstnerne som benyttet de gamle grafiske teknikkene. Men han tok også i bruk litografiet, som var en viktig ny teknikk fra begynnelsen av 1800-tallet.

Reproduksjonslitografiets utvikling

Litografiet ble en revolusjon, og ble den viktigste trykketeknikken i Europa på 1800-tallet. Det ble oppfunnet av tyskeren Aloys Senefelder, og fikk en voldsom utbredelse allerede første halvdel av 1800-tallet. Dette var ikke minst fordi resultatet ble svært mye bedre i forhold til

tidligere. I tillegg var det en rekke andre fordeler med å bruke litografi, først og fremst gikk trykketeknikken mye raskere. Med de nye maskinene Senefelder fant opp var det mulig å trykke opp til 300 eksemplarer i timen, noe som ga lavere kostnader. Dette ble derfor en billig massefremstillingsteknikk av bilder og for illustrering av bøker og aviser. I 1810 begynte man å bruke litografiet til å reprodusere kunst, men når det nye fargelitografiet ble oppfunnet i 1837, med nesten perfekt teknisk resultat, tok det for alvor av.

Litografiet ble ikke bare viktig for å få høyere kvalitet på de trykte bildene, men fikk også en sosial funksjon ved at kunstverk og andre type bilder nå kunne trykkes på en svært god og billig måte. Dermed nådde kunst og litteratur ut til folk som tidligere ikke hadde hatt tilgang til kunstverk. Kunstutstillinger var det også lite av i denne perioden, og de fleste utstillingene fant sted i lukkede kunstforeninger, bare tilgjengelig for medlemmene. Litografiet bidro dermed til en demokratisering av kunsten ved at den nå ble tilgjengelig for flere. I tillegg ble tekster trykte som litografier, og siden denne metoden var så mye raskere og billigere enn tidligere, nådde ny kunnskap, propaganda og underholdning ut til helt nye grupper. Det er dette som er bakgrunnen for at en kan snakke om et «sosialt» litografi.

Litografiet fikk også mye å si i Norge. Nils Christian Tønsberg (1813 – 1897) og Asbjørn Knutsen (1842 – 1917) var norske forleggere som ble viktig for utgivelsen av reproduksjonslitografiet og billedverk på 1800-tallet, med motiver fra norsk folkeliv og norsk middelalder. Denne vandretstillingen består av reproduksjonslitografier som ble utgitt i billedverkene «Billeder af Norges Historie (forlegger Christian Tønsberg), og i «Billeder til Norgeshistorien for Skolen og Hjemmet efter nordiske malere» (forlegger Asbjørn Knutsen), 1889. Reproduksjonslitografiene er etter originale malerier av kunstnerne Peter Nicolai Arbo og Knud Bergslien.

KUNSTNERNE BAK ORIGINALMALERIENE

Peter Nicolai Arbo (1831–1892) var en norsk billedkunstner som særlig er kjent for maleriene sine med motiv fra en nordisk historisk-mytologisk emnekrets. De mest kjente maleriene hans er *Åsgårdsreien* (1868 og 1872) og *Valkyrien* (1869). Arbo var noe i utakt med sine samtidige norske kolleger, og omdømmet til kunsten hans har i ettertid blitt preget av medfarten han

fikk av kunstkritikere som var farget av 1880-tallets kunstsyn. På denne tiden hadde realismen fått fotfeste i norsk kunst, og man anerkjente kun malerier som fulgte realismens idealer. Først på 1900-tallet ble Arbos kunst revurdert, og blir i dag verdsatt på lik linje med resten av 1800-tallets kunst.

Knud Bergslien (1827 – 1982) var en norsk billedkunstner, mest kjent for maleriet *Birkebeinerne* (1869). Bergslien fortsatte Tidemands linje med sine folkelivs- og historiebilder. Han ble anerkjent for sine historiemalerier også i sin samtid, da han blant annet tar opp tendenser i samtidens psykologiserende historiemaleri. Dette er tydelig i det kjente maleriet *Birkebeinerne*, hvor vi ser en følelsesmessig gripende fremstilling av det forfulgte barnet som reddes unna. Det var også avgjørende for hans anerkjennelse at han tok opp i sine bilder det nye, mer realistisk orienterte historiemaleriet. Han ledet Eckersbergs malerskole etter dennes død. Bergslien kom gjennom sin undervisning til å utøve stor innflytelse på en rekke kunstnere av den yngre generasjonen.

FORSLAG TIL UNDERVISNINGSSOPPLEGG

Læreren kan velge om de vil montere utstillingen i hemmelighet for så å ha en «offisiell» åpning i klasserommet, eller om de vil ta elevene med i dette arbeidet. Kanskje kan man kjøpe inn champagnebrus og gjøre litt moro ut av det!

Billedsamtale

Læreren kan på forhånd gå gjennom forskjellige virkemidler med elevene og eksemplifisere disse. Så kan man se på bildene sammen og læreren kan stille spørsmål som gjør elevene oppmerksom på hva de inneholder og hvilke virkemidler kunstneren har brukt for å formidle dette innholdet. Elevene kan for eksempel deles opp i grupper og beskrive hvert sitt bilde for de andre i klassen. Læreren kan også prøve å finne ut hvilke følelser trykkene vekker hos den enkelte. Er det noen av bildene som er komiske, triste, kjedelige, stygge, fine osv?

Her er noen forslag til spørsmål for å få i gang en dialog med elevene om innholdet i bildene:

Hva skjer her? La elevene beskrive det de ser i bildet.

La elevene få spinne videre på bildets innhold – hva er det hovedpersonene i bildet driver med? Lag en fortsettelse på historien – hva kommer til å skje videre? Hva er det som gjør bildet spennende?

Har stedet der dere bor et kjennemerke eller en bygning som kan kobles til en historisk hendelse? Har det noen særegenheter?

Arbeidsoppgaver

Teknikk

Fingeravtrykk, potettrykk og linoleumstrykk er ulike former for høytrykk (en trykkes teknikk hvor man utnytter de opphøyede partiene i platen ved trykking). Man kan derfor bruke potettrykk med de minste og linoleumsplater med de større elevene. (Legg linoleumsplaten i varmt vann, da blir den lettere å skjære i.) Når man bruker *potettrykk* kan man skjære ut mange forskjellige figurer i flere farger som man tilslutt trykker på et ark for å få et fullstendig bilde. Prøv å få figurene til å stemme sammen ved for eksempel å gjøre de som skal være bak i bildet mindre.

Når man jobber med *linoleumstrykk* kan man lage noen bilder i svart/hvitt, det vil si med én trykkplate, og noen med flere farger og dermed flere trykkplater. Se hvordan bildet forandrer uttrykk og stemning etter hvilken farge som er brukt. Prøv ut forskjellige romskapende virkemidler som forminskning, overlapping og perspektivlinjer.

Motiver

Lag trykk med motiver som viser en historisk hendelse eller kanskje en «fantasi» historisk hendelse. Hvilken stemning vil du få frem i ditt trykk. Er det skummelt og dramatisk eller idyllisk og vakkert. Hvilke virkemidler bruker du for å få fram det du ønsker å vise?

Lag en utstilling

Når alle har laget et bilde de er fornøyd med kan dere montere opp en utstilling i klassen etter tema. Bildene kan limes opp på større ark eller dere kan lage passepartout (kartogramme). Elevene bør få snakke om eget arbeid, slik at den enkelte øves i å vurdere sin egen bruk av kunstneriske virkemidler.

Les annen litteratur eller se film knyttet til temaet i utstillingen

La elevene søke informasjon om de ulike historiske hendelsene på nett og i bøker. Det kan være tegneserier, eventyr eller annen litteratur. Det er mye litteratur som tar opp de ulike historiske hendelsene, og som dermed kan leses samtidig med at dere ser på bildene i utstillingen.

Lag teater

Dere kan kle dere ut og lage et historisk drama – og kanskje lage en liten forestilling basert på en av de historiske hendelsene fra bildene i utstillingen?

Tverrfaglig bruk av bildene

I norsktimene kan man bruke bildene til å snakke om de historiske hendelsene, og kanskje lage en novelle om dette temaet. La elevene velge et bilde og skrive en historie om dette. Eller bruk et bilde som utgangspunkt for å lage en felles fortelling. La hele klassen komme med innspill til hvordan fortellingen skal bli. Noter elevenes svar i stikkord, og fortell ut fra notatene eller lag en stafettfortelling hvor elevene forteller et avsnitt hver. En annen mulighet er å la elevene skrive en historie ut i fra det bildet de selv har laget. Elevene kan også leke kunstkritikere og skrive anmeldelser av bildene i vandreutstillingen.

I samfunnsfagstimene kan man snakke om de forskjellige historiske hendelsene slik de skjedde for mange hundre år siden. Temaet kan også vinkles mot internasjonale hendelser i dag. Er det noen av hendelsene i vandreutstillingen som kan gi assosiasjoner til ting som skjer ute i verden i dag?

Så håper vi at lærere og elever får både glede og utbytte av utstillingen!

1. LITTERATUR

Ljøgodt, Knut: *Historien fremstilt i bilder*, Oslo 2011.

Ljøgodt, Knut: *Historien fremstilt i bilder* (hefte til punktutstilling ved Nordnorsk Kunstmuseum i 2003), Tromsø 2003.

Helliesen, Sidsel : *Vi ser på grafikk*, Oslo 1987.